

УДК 343.711

Віталій Топольник,здобувач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖКИ

Розкрито сутність та природу психологічного елементу у проведенні слідчих дій під час розкриття крадіжки. Проведено аналіз основних психологічних особливостей різних етапів слідчих дій. Визначені основні елементи психологічного складника проведення слідчих дій під час розкриття крадіжки.

Ключові слова: крадіжка, слідчі дії, психологічне навантаження, психологічний портрет, психологічна характеристика.

Актуальність теми. Сучасний стан криміногенної ситуації в Україні характеризується збільшенням питомої ваги корисливих злочинів у кількості злочинних дій. Корисливі злочини майже завжди становили більшість від скоєних, але останнім часом актуальність проблем кримінологічної характеристики осіб злочинців, що скоюють крадіжки, та психологічна характеристика дій, спрямованих на розслідування таких злочинів, отримали належний рівень уваги з боку наукової спільноти. Викликано це, перш за все, розширенням способів скоєння крадіжки, а також рівнем інтенсифікації міжособистісних комунікацій, чим частіше за все користуються злодії, в тому числі крадії для досягнення власних цілей. Загалом же психологічні особливості вчинення слідчих дій під час розслідування крадіжки головним чином спрямовані на ідентифікацію особи злочинця та способу вчинення крадіжки. Що ж стосується основних проблем психологічного складника процесу розкриття крадіжок, то деякі з них потребують ретельного дослідження, зокрема це стосується розширення методології пізнавальної діяльності та засобів психологічної врівноваженості слідчих.

Проблематика дослідження психологічної характеристики особливостей проведення слідчих дій під час розслідування крадіжок завжди перебувала в центрі наукових досліджень, але найбільш цікавими та практичними є роботи В. І. Алексєйчука, В. В. Баранчука, В. Й. Бочелюка, Т. М. Єгорова, А. В. Кобери, В. В. Лавренюк, О. А. Назарова, Є.О. Слипець та ін.

Мета даної статті полягає в детермінації особливостей психологічної характеристики проведення слідчих дій під час розслідування крадіжки.

Виклад матеріалу. Особливості слідчих дій під час розкриття крадіжок загалом і їх психологічного аспекту зокрема походять від природи самого злочину, способу його вчинення та характеристики осіб потерпілого і злочинця. Практика засвідчує, що крадії загалом мають певну спільність, власне соціальне середовище, в якому панують особливі соціальні норми. Але існують і крадії, які вчиняють крадіжку одноразово, і злочинний спосіб життя загалом їм не притаманний, але під впливом різних факторів їхня поведінка змінюється кардинально, аж до девіантної. Так само доцільно розглядати і диференціацію крадіїв за специфікацією: «домушники», «карманники», «злодії в законі» тощо. І кожна група має свої психологічні особливості, що на пряму впливає на процеси розслідування та окремі етапи здійснення слідчих дій, особливо тих, що на пряму стосуються комунікацій зі злочинцем: допиту, відібрання показань тощо.

Алгоритмізація слідчих дій під час розслідування крадіжки, їх методологічність та методичність проведення свідчать про необхідність досягнення слідчими максимального рівня неупередженості в цих процесах, що вимагає винесення за дужки фактору психологічного впливу осіб жертви та злочинця на слідчого або психологічного переосмислення на рівні емоційного сприйняття та розумової діяльності, спрямованої на умовиводи, на що може чинити тиск психологічний фактор або психологічна деформація стосунків суб'єктів кримінального процесу.

Стосовно психологічних особливостей особи жертви, які впливають на характер слідчих дій під час розслідування крадіжок, то тут слід акцентувати увагу на такому: психологічні особливості особи злочинця є визначальними на етапі готування та скоєн-

ня злочину, оскільки злодій відповідно формує уявлення про спосіб його вчинення, але після скоєного злочину психологічний стан та психологічний портрет жертви не є визначальними через відсутність можливості реального впливу на вже здійснені дії. Більше того, психологічні особливості жертви можуть суттєво шкодити слідчим діям, що також накладає певний відбиток на їх особливість у розкритті крадіжок.

У цьому контексті В. В. Лавренюк зазначає, що «жертви крадіжок можливо розділити на декілька груп: до першої групи входять особи, що знаходяться із крадієм в родинних стосунках і інших досить близьких відношеннях; до другої – особи різноманітні стосунки яких із крадієм розвиваються на ґрунті особистого знайомства в рамках здійснення службової, суспільної та іншої діяльності, знайомий по спільній роботі, навчання; третю групу утворюють жертви, стосунки яких з крадієм формуються на ґрунті спільного вживання алкогольних напоїв; до четвертої – особи, які знали майбутнього крадія і демонстрували свою заможність; п'яту – особи, які не мали взаємозв'язків із крадієм» [6, с. 295]. Загалом, можна стверджувати, що наявність психологічного зв'язку між жертвою та злочинцем, а також психологічні особливості жертви, її соціальний стан та становище в суспільстві – все це є важливими факторами в процесі скоєння злочину, але потребують більш детальної уваги в процесі розслідування злочину.

Виняток становлять випадки, коли злодій знайомий із жертвою, але і тоді психологічні особливості осіб не повинні надмірним чином впливати на слідчі дії.

Важливо зазначити, що психологічний чинник є визначальним стосовно особи слідчого, оскільки надмірний психологічний тиск з боку зовнішніх факторів, осіб, чинників матеріального світу на особу слідчого може стати причиною для упередженості його дій і, як наслідок, для уникнення особою крадієм покарання.

Що ж до власне психологічного складника слідчих дій, то тут слід зауважити, що виділяють три форми психологічної діяльності в рамках розслідування крадіжок:

- психологічна консультація;
- залучення фахівця-психолога;
- судово-психологічна експертиза.

Наведені форми вказують на необхідність залучення до процесу розслідування крадіжки фахівців з метою отримання додаткових пояснень, знань, трактування фактів чи обставин справи з точки зору професійної психології.

Юридична психологія є галуззю психології як фундаментальної науки, яка спря-

мовує свою пізнавальну функцію виходячи з особливості юридичної діяльності. Натомість слідчі дії – це, передовсім, пізнавальна та розшукова діяльність криміналістичного характеру, щодо якої психологія виступає додатковим елементом, засобом пізнання та встановлення істини в справі.

Тому психологічну консультацію слід вважати виключно пізнавальним заходом загального характеру, під час якого слідчий знайомиться із загальними фундаментальними засадами психологічної науки, що дає змогу слідчому отримати такий рівень знань, що є достатнім для розкриття більшості злочинів.

Залучення фахівця психолога дає змогу слідчому отримати додаткові та деталізовані дані, як правило, стосовно психологічного портрету злодія. Але достовірність такого портрету буде тим більшою, чим більше випадків скоєння особою крадіжок встановлено. Інакше психологічний портрет може бути не показовим.

Судово-психологічна експертиза як одна з форм застосування спеціальних психологічних знань у юриспруденції надає допомогу фахівцю-юристу у вирішенні питань психологічного змісту. Маючи на меті не просто констатацію фактів, які були виявлені в ході проведеного дослідження, а здійснюючи їх аналіз та даючи власну оцінку виявленим обставинам, експерт здійснює наукову трансформацію фактів, що необхідні суду для оцінки багатогранних індивідуальних особливостей психічної діяльності особи обвинуваченого. Таким чином, основна мета судово-психологічної експертизи зводиться до того, щоб на базі певних знань, вироблених юридичною психологією або накопичених практикою, провести дослідження і відповісти на питання слідчого, органу дізнання або суду [5, с. 99].

Важливо зауважити, що психологічна характеристика особливості проведення слідчих дій під час розкриття крадіжки варіюватиметься залежно від етапу слідчих дій.

Так, наприклад, під час підготовчого етапу психологічна характеристика слідчих дій стосуватиметься таких аспектів їх проведення:

- особливостей мисленнєвої діяльності слідчого, спрямованої на встановлення факту крадіжки;
- психологічний аспект, пов'язаний із місцем, часом та умовами вчинення крадіжки;
- особистісне ставлення жертви до предмета крадіжки, особливості значення цього предмета для жертви;
- спосіб учинення крадіжки, враховуючи таємність, у тому числі психологічного впливу крадія на особу жертви;

– особливості, пов'язані з особою злочинця та специфікою вчинених ним дій на місці злочину, психологічна прив'язка злочинця до місця скоєння злочину;

– встановлення фактів повернення злочинця на місце злочину, формування уявлення про психологічні дефекти та детермінанти особи злочинця.

– мотиви поведінки суб'єкта крадіжки;

– психологічні особливості обставин, що сприяли вчиненню крадіжки.

Наведені вище особливості психологічної характеристики підготовчого етапу слідчих дій свідчать про те, що в процесі їх вчинення у слідчого повинні сформуватися певне уявлення стосовно того, що саме відбулося, стосовно мотивів та певною мірою стосовно моделі поведінки злодія і жертви, які передували скоєнню крадіжки. Крім того, на цьому етапі слідчий повинен сформулювати декілька версій події без прив'язки до деталей.

На наступному етапі – етапі огляду місця злочину – слідчий повинен вже підтверджувати та вибирати декілька основних версій, оскільки суто криміналістично огляд місця події повинен дати відповідь на питання про механізм, способи та методи дій крадія. Усе це багато в чому формується під впливом психологічних факторів та психологічних детермінант особи злочинця.

Реалізація інформаційно-пізнавальної та реконструктивної діяльності висуває декілька психологічних вимог до особистості слідчого: по-перше, велика кількість інформації, що надходить, потребує не тільки ефективного сприймання, але й вирішення багатьох мисленневих завдань, пов'язаних із визначенням причетності інформації до розслідуваної події; по-друге, участь в огляді місця події спеціалістів, понятих, інших осіб вимагає від слідчого організаційних якостей, здатності встановлення міжособистісних контактів, підтримання взаємодії; по-третє, несприятливі об'єктивні (погодні-кліматичні, часові, соціальні та ін.) та суб'єктивні (особистісні) умови огляду надають діяльності екстремального, психологічно напруженого характеру, що вимагає значної мобілізації інтелектуальних та вольових зусиль [3, с. 117-119].

У розслідуванні крадіжки є низка суб'єктивних факторів, які впливають на психоемоційний стан слідчого, напруженість якого зумовлюється таким:

– відсутність визначеності обставин справи. Потрапляючи на фактично нове для себе місце, слідчий стикається з проблемою різноманітності та надмірності інформації, яка потребує систематизації та правильної оцінки;

– дефіцитом часу на проведення слідчих дій. Річ у тому, що існують такі сліди, які втрачаються протягом навіть незначного часу, а тому слідчий повинен правильно оцінювати ситуацію та приймати обґрунтовані рішення щодо послідовності подальших дій;

– високим рівнем професійної відповідальності за швидкість і всебічність розкриття обставин злочину, тиском морально-етичних детермінант деонтологічного характеру;

– негативним фоном місця злочину. Даний фактор створює надзвичайно негативний психологічний тиск на слідчих із підвищеним почуттям справедливості;

– присутністю сторонніх осіб на місці злочину та їхньою увагою до особи та дій слідчого.

Аналізуючи види розумових завдань, які потребують вирішення під час огляду місця події, та їх природу, В. І. Алексейчук пропонує таку їх класифікацію, що суттєво оптимізує психоемоційне навантаження на особу слідчого, а також дасть змогу з точки зору психологічної характеристики слідчих дій досягнути максимального рівня їх ефективності:

– «за змістом діяльності слідчого на (а) пізнавальні (ідеальні) – пошукові, аналітичні, логічні, оціночні, пов'язані з висуненням версій, моделюванням події та окремих її деталей і (б) організаційні – визначення учасників огляду місця події; розподіл обов'язків учасників, керівництво їх діяльністю; забезпечення охорони місця події та схоронності наявних слідів; своєчасна підготовка й початок огляду місця події; визначення доцільної послідовності переміщення місцем події тощо;

– за предметною спрямованістю – завдання, спрямовані на встановлення сутності події, способу вчинення злочину, особи, яка вчинила злочин, обставин, місця, часу, знарядь і засобів його вчинення, шляхів і способу проникнення злочинця на місце події й відходу з нього та ін.;

– за способом вирішення – алгоритмічні й евристичні» [1, с. 20].

У свою чергу, О. Д. Романченко вказує, що під час огляду місця події важливо з точки зору психологічної характеристики слідчих дій звернути увагу на саму специфіку цієї слідчої дії, пов'язаної з таким:

– «особливість пошукового елементу огляду місця події, який розкривається через напружений і цілеспрямований пошук, виявлення змін, викликаних діями злочинця;

– специфіка організаційної діяльності, що є визначальним елементом загальної структури діяльності слідчого під час огляду і спрямована на: організацію слідчої діяль-

ності; організацію діяльності інших учасників; ліквідацію шкідливої діяльності зацікавлених осіб тощо;

– посвідчувальний елемент діяльності слідчого, тобто закріплення, посвідчення та фіксація виявлених у ході огляду слідів, речових доказів, встановлених фактів» [8].

Поділ психологічної характеристики процесу огляду місця події на такі елементи свідчить про складність самої слідчої діяльності та неоднорідність напруження і психологічного навантаження на особу слідчого.

Важливим елементом слідчих дій є допит. Його психологічна характеристика тісно пов'язана зі складністю проведення через специфічність людської природи, її психологічну культуру, психоемоційний стан, процес формування психологічного портрету тощо. З точки зору предмета дослідження даної статті важливим є акцент на психологічний фон проведення допиту, на ті умови, в яких він відбувається, на ті особливі інструменти та методи, які використовує слідчий у своїй діяльності.

Психологічна складність допиту полягає і в тому, що слідчому жертви незнайомі, а тому напочатку допиту важливо встановити особливості їхніх особистісних якостей та сформувати психологічну характеристику, яка дасть змогу уникнути деформації пізнавального процесу, на який, власне, і спрямований допит.

«Будь-який вид допиту (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого) необхідно розпочинати зі встановлення психологічного контакту, що сприятиме раціональному витрачання часу, та дозволяє оцінити одержані показання. Психологічний контакт, – зазначає учений, – це найбільш сприятлива психологічна «атмосфера» допиту, яка допомагає взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками, це певний «настрій» на спілкування» [9, с. 61]. «Встановлення психологічного контакту створює найбільш сприятливу психологічну атмосферу спілкування, в результаті чого в допитуваній особі змінюється негативний емоційний стан, психологічне ставлення та соціальна позиція, а у слідчого формуються позитивний емоційний настрій та прагнення досягнути істини. Не встановлення психологічного контакту призводить до виникнення конфліктних ситуацій, відмови від надання свідчень, надання неповних чи неправдивих показань допитуваною особою» [2, с. 326]. Таким чином, психологічна особливість допиту полягає, перш за все, у спроможності слідчого сформувати необхідний психоемоційний фон для проведення допиту.

Окремим напрямом слідчих дій під час розслідування крадіжок слід вважати при-

значення експертизи. З точки зору слідчих дій, експертиза є способом отримання доказів, оскільки психологічна експертиза проводиться із залученням експерта, оцінка або висновок якого є доказом у справі.

«При експертизі тих чи інших особливостей особистості людини, яка вчинила противоправне діяння слідчі, адвокати, прокурори все частіше звертаються за допомогою до поліграфологів. Унаслідок існуючих запитів з боку органів досудового слідства в Україні з'явився новий вид судово-психологічної експертизи, де одним з методів, який може бути використаний судовим експертом, є опитування з використанням поліграфа. Цей вид експертизи ще може мати назву «судово-психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа» [7, с. 106]. «Судово-психологічна експертиза з використанням поліграфа повинна містити як спеціальні інструментальні психофізіологічні методи діагностики особистості підекспертного з використанням поліграфа, так і загальновідомі наукові психодіагностичні методики, судові методики проведення психологічної експертизи. Юридичне значення в ході проведення цієї експертизи можуть мати питання, які вирішуються експертом-психологом (поліграфологом), спрямовані на встановлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертного, його схильності до брехні, соціально-бажаної поведінки, а так само виявлення смислового типу психологічної установки підекспертного до інформації, що ним повідомляється про обставини вчиненого злочину» [4, с. 465].

Таким чином, психологічна особливість експертизи як окремого елемента слідчих дій, спрямованих на розкриття крадіжки, головним чином полягає у специфіці мети, яка досягається цією слідчою дією. Експертиза не лише дає змогу дослідити особливості психоемоційного стану особи, а ще й є джерелом отримання доказу, яким є висновок експерту. Важливо зауважити, що психологічна експертиза не лише розкриває особливості психологічного стану особи, щодо якої проводиться експертиза, але і дає змогу виробити слідчому певну модель поведінки щодо неї з метою досягнення максимального ефекту від вчинення слідчих дій.

Висновки.

Підсумовуючи викладене, слід зробити такі висновки стосовно психологічної характеристики особливості проведення слідчих дій під час розкриття крадіжки.

По-перше, такі особливості продиктовані самим характером скоєного злочину та специфікою особи злочинця. Крадіжка та особа крадія, особливо якщо вона скоїла рецидив-

ний злочин, мають не лише негативну оцінку з точки зору суспільної користі та суспільного діяння. Крадіжка визначається певним чином і так званими специфічними регуляторами, що діють в окремому специфічному середовищі крадіїв. Тому знання злочинських традицій, злочинської системи цінностей та порядків зумовлюють належне психологічне сприйняття для слідчого. Однак у цьому контексті важливим є психологічний стан самого слідчого, стабілізація якого є окремим елементом психологічного складника процесу розслідування крадіжки.

По-друге, психологічні особливості розслідування крадіжок тісно пов'язані зі складниками самого процесу розслідування. Наприклад, на підготовчому етапі основним психологічним складником є розумова діяльність слідчого: пізнавальна, оціночна тощо. Така діяльність зумовлює подальші тактичні дії слідчого, а тому психоемоційний стан та психологічна особливість скоєння крадіжки в даному випадку матимуть ключове значення з точки зору ефективності слідчих дій надалі. На етапі огляду місця події важливими психологічними детермінантами є увага, сконцентрованість, розсудливість тощо. Без них неможливе тверезе оцінювання фактів, всебічний збір та аналіз даних, доказів, обставин. Крім того, оцінка місця скоєння злочину дає уявлення про психологічний портрет злочинця та жертви, що надалі впливатиме на сприйняття слідчим їхніх дій, вчинків, а також сприйняття тих показань, які вони надали. На етапі допиту психологічний складник відіграє взагалі ключову роль, оскільки відбувається певне психологічне протистояння між слідчим та допитуваною особою. Особливо важливим таке протистояння є зі злочинцем. Щодо експертиз, то психологічні особливості всіх без виключення експертиз, окрім власне психологічної, відображаються через призму образу подій та способу вчинення крадіжки й особи крадія, які сформувалися в уявленні слідчого. Що ж до психологічної експертизи, то це найяскравіший прояв психологічного елемента слідчих дій, оскільки відбувається пряме встановлення особливостей психічного портрета злочинця.

По-третє, надзвичайно важливими особливостями психологічного аспекту розслідування крадіжок є стійкість слідчого до спроб ввести в оману з боку підозрюваного

або обвинуваченого. Крім того, важливим є неупередженість слідчого, що може вважатися однією із найсуттєвіших детермінант його психологічного портрета. Загалом же слід зауважити, що особа слідчого має таке ж велике значення, як і особа потерпілого або крадія, а його психоемоційний стан повинен бути стабільним протягом усього періоду розслідування крадіжки.

Список використаних джерел:

1. Алексейчук В.І. Огляд місця події: тактика і психологія: автореф. дис.. к. ю. н.: спеціальність 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2007. 25 с.
2. Баранчук В.В. Поняття та ознаки психологічного контакту в процесі допиту. Збірник наук. праць. Випуск 17 / ред. кол.: В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. Х.: Кроссрууд, 2009. С. 326–332.
3. Бочелок В.Й. Юридична психологія: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
4. Егорова Т.М. Особенности судебно-психологической экспертизы коммуникативной деятельности, зафиксированной в материалах видеозаписи процессуальных действий. Теория та практика судової експертизи і криміналістики: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. Х.: Право, 2012. Вип. 12. С. 464-467.
5. Кобера А. В. Судово-психологічна експертиза як форма використання психологічних знань в юриспруденції. Наукові записки. Серія «Психологія». 2008. № 11. С. 93-101.
6. Лавренюк В. В. Особливості характеристики організованих груп та особи потерпілого при розслідуванні крадіжок з проникненням у житло, вчинених організованими групами. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2013. Вип. 5. С. 292-296.
7. Назаров О.А. Особливості проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфу у кримінальному судочинстві. Південноукраїнський правничий часопис: наук. журн. 2014. № 4. С. 105-107.
8. Романенко Д.О. Психологічні аспекти проведення огляду місця події. Матеріали V Международной научно-практической конференции "Наука в информационном пространстве" (30-31 октября 2009 г.).
9. Ряшко О.В. Психологічні особливості допиту підозрюваного під час досудового слідства. URL: <http://radnuk.info/statti/556-protses/15092-2011-01-21-05-53-45.html>.

Раскрыта сущность и природа психологического элемента в проведении следственных действий при раскрытии кражи. Проведен анализ основных психологических особенностей различных этапов следственных действий. Определены основные элементы психологической составляющей проведения следственных действий при раскрытии кражи.

Ключевые слова: кража, следственные действия, психологическая нагрузка, психологический портрет, психологическая характеристика.

It was disclosed the essence and nature of the psychological element in the conduct of investigative actions in the disclosure of the theft. The analysis of the basic psychological features of various stages of investigative actions was done. The main elements of the psychological component of conducting investigative actions in the detection of theft were determined.

Key words: theft, investigative actions, psychological load, psychological portrait, psychological characteristics.

